

bildik bilmedik demeyin” der ve ustalarıyla birlikte oraya et almaya gelen ef-rada hitaben de, “Çardak önünden geç-meyin, pazara ve sokaklara gitmeyin, halk sizi pazara gidiyor sanmasın. Zâ-bitî görünce kaçın, tozluğunuzu indirin, peştemallarınızı çevirin; haydi babam haydi” diye bağırırdı. Daha sonra her bölük ve ortanın etini almak için gelen seğirdimler kucağında kesilmiş koyunu tutan kasaba doğru koşar, ete elini ilk süren bunu kışlasına götürürdü (Ahmed Cevad, s. 208). Bu koyunu bedava olarak almak o orta veya bölük için büyük övünç vesilesiydi.

Etmeydanı, özellikle XVII. yüzyıl başlarından itibaren yeniçeri ayaklanmalarının ilk başlama yeri olarak ün kazandı. Yeniçeriler ayaklanma belirtisi olmak üzere kışla mutfaklarındaki kazanları bu meydana çıkarırlardı, buna “kazan kaldırma” denirdi. Yeniçerilere katılan öteki Kapıkulu ocaklarının bayrakları da bu meydana dikilir, esnaf takımı ve isyanın teşvikçisi devlet adamları meydana kurulan çadırlarda veya meydana çevreleyen yeniçeri odalarında misafir edilir, isyan süresince Etmeydanı’nda âdeta bir ordu pazarı kurulurdu. Bu şekilde bir olay, 1703 yılında II. Mustafa’nın hal’i ve III. Ahmed’in cülûsuyla sonuçlanan isyan sırasında meydana gelmiştir. Etmeydanı’nı dolduran âsiler önce Ağakapısı’na ve Bâbîâlî’ye yürürler, daha sonra Etmeydanı’na geçerler, buradan da Soğukçeşme Kapısı, Bâb-ı Hümayun ve Ahırkapı’yı tutarak Topkapı Sarayı’nı kuşatırlardı. İsyancılar sırasında Etmeydanı çeşitli konuşmaların yapıldığı, nutukların atıldığı ve padişahın gelen haberlerin duyurulduğu bir karargâh özelliği taşırdı.

Yeniçeri Ocağı’nın ilgasından bir süre önce ve eşkinçi* tahririnden sonra Etmeydanı’nın adı Tâlimhâne Meydanı olarak değiştirildi (Esad Efendi, s. 70). Meydan ise son olarak 1826 Haziranında çıkan yeniçeri isyanına sahne oldu. Eşkinçi tahririni yaptırmamak için Etmeydanı’nda toplanan yeniçeriler, âdet olduğu üzere kazanlarını meydana çıkarıp Ağakapısı’na yağmaladıktan sonra Bâbîâlî’yi bastılar. Bu arada kendi taraftarlarını Etmeydanı’na çağırdılar. Ancak diğer Kapıkulu ocakları tarafından sarıldılar ve birkaç saat içinde kışlaları top ateşiyile yerle bir edildi. Böylece Etmeydanı da fonksiyonunu tamamen kaybetti. Bu olayla ilgili olarak Keçecizâde İzzet Molla’nın yazdığı kıta şöyledir: “Tecemmu’ eyledi

Meydân-ı Lahm’e / Edip küfrân-ı ni’met
bunca bâği / Koyup kaldırmadan ikide
birde / Kazan devrildi söndürdü ocağı”.

II. Mahmud yeniçeriliği hatırlatan her türlü isim ve unvanı kaldırırken Yeni Odalar’ın bulunduğu yere Ahmediye adını vermiş, böylece Etmeydanı adı da tarihe karışmıştır. Meydanın tonozlu kapısı 1930’lu yıllara kadar mevcut iken sonradan ortadan kalkmış, yalnız kapının temel kalıntıları ile iki yanındaki çeşmelerin yakalıkları kalmıştır. Bunlar da Vatan caddesinin 1955-1956 yıllarında yeniden düzenlenişi sırasında kaldırılmıştır. Etmeydanı’nın ve Yeni Odalar’ın olduğu yerde bugün Vatan caddesi, Ahmediye Karakolu ve hızlı tramvay yolu bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 55, s. 126; BA, Cevdet-Askerî, nr. 2131, 24999, 34666; *Kavânîn-i Yeniçeriyân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2068, tür.yer.; Topçular Kâtibi Abdülkâdir Efendi, *Târîh*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2151, vr. 13^a, 52^a, 98^a; Evliya Çelebi, *Seğahatnâme*, I, 560; Râşid, *Târîh*, V, 398-399; Silâhdar, *Nusretnâme*, II, tür.yer.; Ayvansarâyî, *Hadîkatü’l-cevâmi*, I, 53-54; Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, İstanbul 1293, s. 70, 84, 97-98; Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü’l-vukûât*, İstanbul 1327, III, 30; Cevdet, *Târîh*, XII, 162 vd.; Ahmed Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, İstanbul 1299, s. 28, 31, 207-209; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, 247-249, 453, 548 vd.; Reşat Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, İstanbul 1964, s. 87-90; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 81, 83, 146 vd.; Pakalın, I, 569; *İst. A*, X, 5385-5387, 5393-5394; *TA*, XV, 479-480.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

ETRAF

(الأَطْرَاف)

Hadislerin baş tarafından bir kısmı zikredilmek suretiyle sahâbe adına veya hadis metinlerine göre alfabetik olarak düzenlenen eserlerin ortak adı.

Etrâf “bir şeyin kenarı, köşesi, yanı” mânasına gelen taraf kelimesinin çoğuludur. I. yüzyılın son çeyreğinden itibaren (VII. yüzyılın sonları) hadis derslerinde hatırlanması için hadisin baş tarafından bir kısmının yazıldığı ve bunlara etrâf dendiği bilinmektedir. Bu usul ilk defa İbn Sîrîn tarafından hocası Abîde es-Selmânî’nin (ö. 72/691) derslerinde uygulanmış ve daha sonra yaygınlaşmıştır (Mustafa M. el-Azamî, s. 165). IV. (X.) yüzyıldan itibaren genellikle birden fazla hadis kitabındaki rivayetlere kolayca ulaşabilmek için iki nevi etrâf kitabı yazılmıştır. Birinci nevi öncelikle hadisle-

rin ilk râvisi olan ashap adına, onlardan rivayette bulunanların çok olması halinde ayrıca tâbiîn ve tebeü’t-tâbiînin adlarına göre alfabetik olarak düzenlenmiştir. Bu eserler bir çeşit müsned özelliği arzeder. Ancak müsned türü eserlerde bir rivayetin tamamı verildiği halde etrâf kitaplarında rivayetlerin sadece belli bir kısmı zikredilir. *Kütüb-i Sitte* veya *Şahîhayn* için yapılmış etrâf kitaplarında görüldüğü gibi, bir sahâbînin bu eserlerdeki bütün rivayetleri ve bu rivayetlerin bütün senedleri bir araya toplanarak eserlerin hangi bölümlerinde geçtiği tesbit edilir. Hadisin ilk râvisine göre telif edilen etrâf kitaplarında bir hadisin birçok eserdeki senedlerinin bir araya getirilmesi araştırmacılar için bazı kolaylıklar sağlar. Bu sayede o hadisin geçtiği diğer kitapların ayrı ayrı incelenmesine gerek kalmadığı gibi hadisin sağlamlık derecesinin kolayca tesbit edilmesi mümkün olur. Bunun faydalarından biri de bazı senedlerde ayrı bir vasıf kullanılmadan meselâ Süfyân veya Hammâd diye zikredilen râvinin diğer senedlerde bu kapalılığın giderilmesi sayesinde Süfyân es-Sevri mi, Süfyân b. Uyeyne mi, Hammâd b. Zeyd mi, yoksa Hammâd b. Seleme mi olduğunun belirlenebilmesidir. Hadisin bütün rivayetlerini birlikte görme imkânı, bir eserin yazımı veya basımı sırasında yapılan hataların tesbitini de kolaylaştırır. Etrâf kitaplarında yer alan hadislerin tanınmış muhadislerden kimler tarafından ve eserlerinin hangi bölümünde nakledildiğini, ayrıca bir hadisin hangi kitaplarda bulunduğu görmek azımsanmayacak bir faydadır. Bugün hadislerin kaynaklarını belirlemeye imkân veren mu’cemlerin (concordance) henüz ortaya çıkmadığı yıllarda bu hususların tesbiti genellikle etrâf kitapları sayesinde mümkün olmuştur.

İkinci nevi etrâf kitapları ise senedleri alınmaksızın hadislerin baş tarafından veya tamamını hatırlamaya imkân veren bir kısmından birkaç kelimeyi almak, sonra da bu metinleri alfabetik sıraya koymak suretiyle yapılan çalışmalardır. Ahmed Muhammed Sâkir, Süyûtî’nin mevcut hadislerin tamamını bir araya getirmek için önce kavfi hadisleri alfabetik olarak toplamaya başladığı, fakat tamamlamadığı *Cem’u’l-cevâmi* adlı eseriyle ondan kısa metinli hadisleri seçerek meydana getirdiği *el-Câmi’u’s-şâğîr*’i birer etrâf kitabı saymaktadır. Bu görüş benimsendiği takdirde Kudâfî’nin (ö. 454/1062) daha önce telif ettiği

hadis metinlerine göre alfabetik eseri *Müsnedü's-Şihâb*'i ile, halk dilinde yaygın olan hadislerin toplandığı *Sehâvî*'nin *el-Makâsîdü'l-Hasene*'sinin de birer etrâf çalışması kabul edilmesi gerekir.

Hadisin sahâbî olan râvisine göre düzenlenen belli başlı etrâf kitapları şunlardır: 1. Halef el-Vâsîti (ö. 401/1010), *Etrâfü's-Şahîhayn*. Daha sonra aynı konuda kitap yazanların çoğu bu eserin genel planını benimsemiştir. Kitabın Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'de (Hadis, nr. 31, 42, 56) ve Dârü'l-kütübü'z-Zâhiriyye'de (Hadis, nr. 371, 227 varak) nüshaları bulunmaktadır. 2. Ebû Mes'ûd ed-Dîmâşî (ö. 401/1010-11), *Etrâfü's-Şahîhayn*. Halef el-Vâsîti'nin kitabı kadar ilgi görmediği anlaşılan eserin bir nüshası Dârü'l-kütübü'z-Zâhiriyye'de bulunmaktadır (Hadis, nr. 373, 140 varak). 3. İbnü'l-Kayserânî, *el-Etrâf li'l-efrâd li'd-Dârekuṭni*. *Etrâfü'l-garâ'ib ve'l-efrâd* adıyla da anılan eserde *Dârekuṭni*'nin *el-Fevâ'idü'l-efrâd*'ı (etrâf) alfabetik sıraya konulmuştur. Kitabın Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'de (Hadis, nr. 697, 361 varak) ve Fas Karaviyyî'nin Kütüphanesi'nde (nr. 1065) birer nüshası, ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'nde de (nr. 3209) bir mikrofilmi bulunmaktadır. Ebû'l-Mehâsin el-Hüsey-nî, tertibinde ve muhtevastaki bazı ek-sikleri tamamlayarak eseri ihtisar etmiştir. 4. İbnü'l-Kayserânî, *Etrâfü'l-Kütüb-i's-Sitte*. Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir kitabın müellif hattıyla olan nüshasını gördüğünü, fakat eserde fahiş hatalar bulunduğunu söylemektedir (bk. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 587; ayrıca bk. Brockelmann, *GAL Suppl*, I, 603). 5. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Sâbit et-Tarkî, *el-Levâmi' fi'l-cem' beyne's-şıḥâh ve'l-cevâmi'*. *Etrâfü'l-Kütübü'l-Hamse* adıyla da anılan ve *Kütüb-i Sitte*'nin İbn Mâce dışındaki beş kitabını ihtiva eden eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Şehid Ali Paşa, nr. 533, 210 varak). 6. Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir, *el-İşrâf 'alâ ma'rifeti'l-etrâf*. Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenleri üzerine yapılan bu çalışmanın iki cildi Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ayasofya, nr. 455, 279 varak, nr. 456, 267 varak). 7. Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tuhfetü'l-eşrâf' bi-ma'rifeti'l-etrâf*. Sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiine ait 1391 müsnede mevcut 19.626 hadisin ele alındığı eser *Kütüb-i Sitte* ile Ebû Dâvûd'un *el-Merâsil*'ini, Tirmizî'nin *eş-Şemâ'ilü'n-nebî* adlı eserini, Nesâî'nin *'Ame-lü'l-yevm ve'l-leyle*'sini de ihtiva etmektedir. İbn Hacer el-Askalânî eserde-

ki bazı hataları tashih ve ikmal maksadıyla *en-Nüketü'z-zırâf 'ale'l-Etrâf*'ı kaleme almıştır. Her iki eser Abdüssamed Şerefeddin tarafından titiz bir çalışma sonunda bir arada yayımlanmıştır (I-XIV, Bombay 1965-1966). 8. Ebû'l-Mehâsin el-Hüsey-nî, *el-Keşşâf fi ma'rifeti'l-etrâf*. *Kütüb-i Sitte* üzerine yapılan bu çalışmanın I ve II. ciltleri Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'de bulunmaktadır (Hadis, nr. 445). 9. Ahmed b. Ebû Bekir el-Bûsîrî, *Etrâfü'l-mesânidi'l-aşere*. Günümüze gelip gelmediği bilinmeyen bu eser, sonuncusu dışında hepsi III. (IX.) yüzyılda vefat eden on muhadisin müsnedlerini ihtiva etmekte olup bunlar Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, Müsedded b. Müserhed, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, İshak b. Râhûye, İbn Ebû Ömer, Ahmed b. Menî, Abd b. Humeyd, Hâris b. Ebû Üsâme ve Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'dir (Kettânî, s. 372). 10. İbn Hacer el-Askalânî, *İthâfü'l-mehere bi'l-efrâfi'l-aşere*. *İthâfü'l-mehere bi'l-fevâ'idü'l-mübtakire min etrâfi'l-aşere* adıyla da anılan eser İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa'*ını, İmam Şâfiî'nin ve Ahmed b. Hanbel'in müsnedlerini, Dârimî'nin *es-Sünen*'ini, İbnü'l-Cârûd'un *el-Müntekâ*'sını, Ebû Avâne el-İsferâyînî'nin *el-Müstahrec*'ini, Tahâvî'nin *Şerhu Me'âni'l-âşâr*'ını, İbn Hibbân'ın *eş-Şahîh*'ini, *Dârekuṭni*'nin *es-Sünen*'ini ve Hâkim'in *el-Müstedrek*'ini ihtiva etmektedir. *İthâfü'l-mehere*'nin Murad Molla Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur (nr. 349-364). Müellif daha sonra bu eserden Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini çıkararak buna *İtrâfü'l-müsnedi'l-mu'teli bi-Etrâfi'l-Müsnedi'l-Hanbelî* adını vermiştir. *İtrâfü'l-müsned*, Züheyr b. Nâsir en-Nâsir tarafından *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* adıyla son cildi fihrist olmak üzere on cilt halinde yayımlanmıştır (Dimaşk - Beyrut 1414/1993). 11. Abdülganî en-Nablusî (ö. 1143/1731), *Zehâ'irü'l-mevâriş' fi'd-delâleti 'alâ mevâzi'l-hadîs*. *Kütüb-i Sitte* ile *el-Muvaṭṭa'*'ı ihtiva eden eser sahâbî adına göre yedi bölüm halinde düzenlenmiş olup Mahmûd Rebî tarafından neşredilmiştir (I-IV, Kahire 1352/1934).

Bunlardan başka Ebû Nuaym Ubeydullah b. Hasan b. Ahmed el-Haddâd el-İsbahânî'nin (ö. 517/1123) *Etrâfü's-Şahîhayn*'i, İbnü'l-Mülakın'ın *el-İşrâf 'ale'l-etrâf*'ı, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Etrâfü's-Şahîhayn (Tertbü etrâfi's-Şahîhayn)*, *Etrâfü'l-ehâdisi'l-muhtâre li'z-Ziyâ el-Makdisî (İnâre fi etrâfi'l-muhtâre)*, *Tesdidü'l-kavs fi etrâfi'l-Müsnedi'l-Fir-*

devs, el-Fevâ'idü'l-mecmû'a bi-etrâfi'l-eczâ'il-mesmû'a, el-Eczâ' bi-etrâfi'l-eczâ' ve *Etrâfü Şerhi Me'âni'l-âşâr ve Süneni'd-Dârekuṭni* adlı eserleri ve Zeynüddin el-İrâkî'nin *Etrâfü Şahîhi İbn Hibbân*'ı da zikredilebilir.

Hadis metinlerine göre düzenlenen belli başlı etrâf kitapları da şunlardır: 1. Muhammed Şerif Tokadî, *Miftâhu's-Şahîhayn*. Eserde önce Buhârî'nin, sonra da Müslim'in *el-Câmi'u's-şahîh*'lerindeki kavî hadisler alfabetik olarak dizilmiştir, hadislerin bu eserlerdeki ve belli başlı şerhlerindeki yerleri gösterilmiştir (bk. *DİA*, VII, 123, 128). Günümüzde daha çok bilgisayar yardımıyla meydana getirilen birçok hadis kitabının fihristini bu türe dahil etmek mümkündür. 2. Ebû Hâcîr Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl, *Mevsû'atü etrâfi'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf*. Hadis, siyer, fıkıh, ilâhî hadis ricâli, mevzû hadis ve tefsirle ilgili 150 kitabın taranmasıyla meydana getirilen bu çalışmada hadisin baş tarafından veya herhangi bir yerinden en az bir kelime alınmakta, ardından da hadisin geçtiği kaynaklar zikredilmektedir. Eser on bir cilt halinde yayımlanmıştır (Beyrut 1410/1989). 3. Wensinck, *el-Mu'cemü'l-mufehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevi'* (*Concordance et indices de la tradition musulmane*). İkinci nevi etrâf kitaplarının farklı bir türünü meydana getirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tirmizî, *el-Câmi'u's-şahîh* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), nâşirin mukaddimesi, s. 58-60; Mizzî, *Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf* (nşr. Abdüssamed Şerefeddin), Haydarâbâd 1965-66, I-XIV; Zehebî, *A'âmü'n-nübe'â'*, XIX, 487; a.m.f., *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 587; Ebû'l-Mehâsin el-Hüsey-nî, *Zeylû Tezkireti'l-huffâz li'z-Zehebî*, Haydarâbâd 1376/1956 — Beyrut, ts. (Dârü İhyâi't-türâsi'l-Arabî), s. 1, 151, 365; İbn Hacer, *en-Nüketü'z-zırâf 'ale'l-etrâf* (nşr. Abdüssamed Şerefeddin), Bombay 1965-66, I-XIV; *Keşfü'z-zunûn*, I, 116-117; Emîr es-San'anî, *Tavzîhu'l-efkâr* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Medine, ts. (el-Mektebetü's-Selefiyye), I, 231-234; Brockelmann, *GAL*, I, 436; *Suppl*, I, 603; Sezgin, *GAS*, I, 208, 220; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Askalânî ve dirâsetü muşannefâtihi ve menhecühü ve mevâridühü fi kitâbihi'l-İşâbe*, Bağdad 1978, I, 409-419; *Miftâhu künûzi's-sünne*, Ahmed Muhammed Şâkir'in mukaddimesi, s. dad, z; Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâk Sözlüğü*, İstanbul 1987, s. 38; Talât Koçyigit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 123; Mustafa M. el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı* (trc. Hulusi Yavuz), İstanbul 1993, s. 165; Kettânî, *er-Risâletü'l-mustetrafe* (Özbek), s. 370-372; Jamila Shaukat, "Classification of Hadith Literature", *IS*, XXIV/3 (1985), s. 360-361; M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", *DİA*, VII, 123, 128.

